
Verslag van de studiemiddag 'Stadsmensen: levenswijze en woonambities van stedelijke middengroepen' op donderdag 17 april 2008 in het Theater Hof 88 te Almelo.

1) Opening door drs. Harry Scholtens (gemeente Almelo)

Harry Scholtens (hoofd van de afdeling Sociale en Economische zaken van de gemeente Almelo) heet iedereen welkom in dit kleinschalige theater, waaronder een groepje studenten Ruimtelijke Ordening van de Saxion Hogescholen. In het nieuws van die morgen ging het over de presentatie van de Atlas Grote Gemeenten 2008. Daarin werden 50 grote steden vergeleken, vooral op het punt van de leefbaarheid. Daaruit blijkt o.a. dat door het zorgen voor een aantrekkelijke binnenstad voor hoogopgeleiden er sprake is van een verjonging, maar ook wordt in het rapport gewaarschuwd voor een tweedeling binnen de stad. Vanmiddag gaat het over de stedelijke middengroepen. Ook de gemeente Almelo wil deze groepen aantrekken via een Masterplan om de stad meer in balans te brengen. Hij vraagt de aanwezigen welke associaties ze hebben met Almelo. Het beeld is dat Almelo een arbeidersstad is met veel lagere inkomens. Almelo heeft echter ook geweldige stukjes groenstructuur. Almelo scoort inderdaad hoog op de lijstjes met lage inkomens, maar daar staat tegenover dat het economisch zeer voorspoedig gaat. Almelo heeft veel aantrekkelijke werkgelegenheid. Een keuze om ook in Almelo te wonen wordt echter minder snel gemaakt. Samen met Enschede scoort Almelo laag qua woonklimaat. Daarom wil Almelo hoog inzetten op een hoogwaardig woonmilieu, voorzieningen en een goed imago. Hoe kan dat? Hoe kun je als stad de sociale stijgers binden? Op deze themabijeenkomst hoopt hij op veel input.

2) Korte inleiding door dagvoorzitter prof. Nico Groenendijk (Universiteit Twente)

Nico Groenendijk is hoogleraar aan de Universiteit Twente op het gebied van de Europese economische integratie, maar hij is ook lid van de Raad van Toezicht van de woningstichting Beter Wonen in Almelo. Het programma voor vanmiddag bestaat uit twee inleidingen gevolgd door een discussie. Voor deze discussie heeft een aantal van de aanwezigen vragen voorbereid. Twee onderwerpen staan cen-

traal: het perspectief van de middengroepen in de stad (tweede inleiding) en lagere groepen die doorstijgen naar de middengroepen (eerste inleiding).

3) Presentatie door dr. Joke van de Zwaard (ontwikkelingspsychologe, zelfstandig onderzoekster en publiciste)

Joke van der Zwaard vertelt over sociale stijgers (vooral migranten) in multiculturele wijken. Ze heeft in Rotterdam (ook een stad van de verkeerde lijstjes) onderzoek gedaan. Het is vooral de kunst om de sociale stijgers te houden in de stad. Ze komen namelijk niet gauw terug, met uitzondering van kleine groepen. Ze heeft overigens twijfels of je de resultaten van Rotterdam zomaar kunt toepassen op Almelo, maar dat komt later nog aan de orde bij de vragen. Een andere twijfel is of we het eigenlijk al niet weten. Grote groepen allochtonen hebben op onderwijsgebied grote stappen vooruit gezet. Daaronder zijn veel ondernemers en huiseigenaren, (vooral Surinamers en Turken, in mindere mate Marokkanen) vooral in de 2^e generatie.

Het afgelopen weekend bezocht ze een bijeenkomst over de herstructurering in Deppenbroek (Enschede). Ze vond een aantal dingen opvallend in de benadering van de beleidsmakers. In de eerste plaats had men een statisch idee over de wijk als een wijk voor ouderen (dit in contrast met de wijk Roombeek). In de tweede plaats werd door hen een lager percentage Turken gezien als een positief resultaat van de herstructurering. Dit is vreemd, omdat vooral migranten sociale stijgers zijn. Het zijn mensen met ambities. Immigratie was voor hen een grote stap. Daarbij hoort een vooruitgangsmotief, zoals goed onderwijs. Deze mensen begonnen ook laag, bijvoorbeeld in de Rotterdamse haven en kunnen daardoor ook veel stijgen. Daar staat de Nederlandse loodgieter tegenover die vindt dat zijn kinderen niet zo hoog hoeven te reiken. De witste provincie van Nederland (Friesland) heeft de slechtste onderwijsresultaten. Dat komt door lage *ambities*, want ook daar is nog voldoende *talent*.

Wie wonen er in de nieuw gebouwde middeldure koopwoningen in herstructureringswijken van Rotterdam? Dat zijn vooral Hindoestaanse Surinamers en Turken. De mensen die daar huizen kopen zijn vooral de oudste kinderen van de 1^e generatie. Ze stromen laag in op de arbeidsmarkt en doen vervolgens stapjes vooruit door ondernemer te worden of een hogere functie te krijgen (er werken bijvoorbeeld veel Turken bij de Nederlandse Spoorwegen). Hun vrouwen hebben vaak ook een baan in de sociale sector, nadat zij door diplomastapelen hun onderwijsachterstand hebben ingehaald. Een rol hierbij speelt ook dat er veel huwelijksmigratie is (daarover later meer). De kinderen van deze tweeverdieners zitten al in het voortgezet onderwijs. Het gaat echter niet om rijke mensen. Voor deze groep moet je dus niet te dure huizen bouwen. Ze willen wel een huis kopen, want dat is sparen voor later. Voor hen is het vaak nu of nooit kopen. Een probleem is wel de discriminatie door de hypotheekbanken. Die beslissen vaak computergestuurd, op basis van postcode. Bij twijfelgevallen werkt een exotische naam negatief en wordt de eis gesteld van een Nederlandse hypotheekgarantie en

daaraan zit de hogere eis van een vaste verblijfsvergunning vast. Ze krijgen dan het advies naar een VINEX-wijk te gaan in plaats van in hun oude wijk in Rotterdam (speelt dat ook in Almelo?), vanwege het veronderstelde risico dat ze hun huis later niet voor een goede prijs zouden kunnen verkopen

Een belangrijke keuzefactor is dat de vrouwen het huishouden en werk combineren. Dat kan juist wel in de stad door het openbaar vervoer (de man neemt de auto mee). Men kijkt ook naar het type voorzieningen, bijvoorbeeld een moskee of een halal-slagerij. Een sociaal netwerk is ook belangrijk. Dat heeft een praktische kant (opvang kinderen bv) en een emotionele kant (zich ergens thuis voelen). Dat laatste aspect is minder belangrijk bij fulltime werkende vrouwen, maar is wel heel belangrijk voor huwelijksmigranten zonder werk. De vrouw beslist namelijk over de huisvesting. Ook de sfeer in de wijk is heel belangrijk. De migranten (ook al zijn ze oorspronkelijk afkomstig van het platteland) zijn echte stadsmensen geworden. Vandaar de titel van het boek ('Stadsmensen')¹ dat ze met Lia Karsten en Arnold Reijndorp heeft geschreven. Een dorp is voor hen geen alternatief, dat vinden ze te saai en biedt weinig buitenleven. Ze waarderen de levendigheid van de stad, de passanten en het lawaai, zolang het geen overlast is. Dat doen vooral de vrouwen die thuis blijven, het ligt anders voor werkende vrouwen.

Ook de pedagogische kwaliteit van de buurt is belangrijk. Daarbij gaat het om de kwaliteit van de scholen, maar ook om ruimte om te spelen en vertrouwen in het sociale klimaat op straat, de andere kinderen/jongeren en ouders. Veel hoger voortgezet onderwijs (HAVO/VWO) is in de loop van de tijd uit Rotterdam naar de randgemeenten verhuisd. Naast de ambities van de ouders zijn de verwachtingen van de leerkrachten een belangrijke factor voor de schoolprestaties. Ook de samenstelling van de scholen (men is tegen zwarte scholen) en de voorzieningen (bijvoorbeeld het imago van het clubhuis) moeten overeenkomen met de eigen ambities. Joke van der Zwaard vindt het daarom 'dom' dat de bibliotheek weg moet uit de wijk Deppenbroek in Enschede. Ook kijken ze wie er in een wijk over straat lopen (overigens gaat het wel om weerbare kinderen, die 'streetwise' zijn) en wie de andere ouders zijn (zijn er ook Nederlanders bij). Ook het imago en de sociale reputatie van de wijk speelt een rol in verhuisbeslissingen. Hoe wordt over de wijk gesproken, hoe komt een wijk aan zijn slechte imago. De lijstjes van steden en probleemwijken en de monitors van de gemeenten bezorgen steden en wijken een slechte naam en jagen mensen met kansen en ambities de wijk en de stad uit. De binding aan de wijk is ook een hele belangrijke factor. De wijken in Rotterdam-Zuid waren vroeger Turks-Nederlandse dorpjes, maar zijn sterk aan het veranderen. Ze krijgen een meer Afrikaans en Aziatisch karakter, maar wel met later ingebouwde rijkere enclaves.

Ten slotte wijst ze op een dilemma waarvoor de sociale stijgers staan. Aan de ene kant vragen ze zich af of je voor sociale stijging niet uit een achterstandsbuurt moet vertrekken. Wat schiet je op met het

---

¹ Lia Karsten, Arnold Reijndorp en Joke van der Zwaard (2006) *Stadsmensen. Levenwijze en woonambities van stedelijke middengroepen*. Uitgeverij Het Spinhuis, Apeldoorn.

kopen van een huis in die buurt? Aan de andere kant is er de angst om niet welkom te zijn in een betere wijk. Dat geldt vooral voor 'Islamieten'. En in bestaande witte wijken verwacht men meer vijandigheid dan in nieuw gebouwde VINEX-wijken. In VINEX-wijken kiezen ze wel de nieuwste stukjes, waar multiculturele buurten ontstaan. Een alternatief voor Turkse sociale stijgers (dat komt door de discussie over de Islam in Nederland) is terugkeer naar Turkije. Dit geldt niet zozeer voor Marokko. Dat hangt samen met de grotere economische vooruitgang en de intrede in Europa van Turkije.

4) Discussie naar aanleiding van de presentatie door dr. Joke van de Zwaard

Jeltje van den Berg (Arcadis) vraagt hoe haar verhaal zich verhoudt tot de situatie in Almelo. In Rotterdam heb je bijvoorbeeld de tegenstelling Noord-Zuid. Ook in Almelo heb je volgens *Joke van der Zwaard* meer en minder populaire wijken, maar ze vermoedt dat het verschil minder sterk is dan in Rotterdam. Net als in Enschede had je in Almelo veel textielindustrie en relatief meer verschillen tussen mensen dan Hengelo, met veel hoger gekwalificeerde industrie (metaalindustrie). In de gemeente Almelo waren in het begin veel Spanjaarden en Italianen, maar die zie je haast niet meer (alleen in naam). De Turken kwamen eerst zonder gezinshereniging, maar er zijn er nu veel te vinden in de wijk Ossenkoppelerhoek (meer dan in de wijk Kerkelanden). Op de vraag van Joke Van der Zwaard of je daar kunt stijgen, is het antwoord van de gemeente Almelo dat je daarvoor nu naar andere wijken moet. Daarom gaat de gemeente in de wijk Ossenkoppelerhoek juist koopwoningen bouwen.

Dick Buursink (gedeputeerde van de provincie Overijssel) vraagt of je daarop via het aanbieden van koopwoningen kunt plannen. Hij vergelijkt dat met de groep Assyriërs in Enschede (een groep met veel sociale stijgers) die een enclave vormen in Enschede-Zuid, terwijl de Turken juist in Enschede-Noord wonen. *Joke van der Zwaard* maakt de vergelijking met het succes van de Bijlmer met een grotere zwarte middenklasse. Ze vindt dat je daarop wel degelijk kunt en moet sturen, anders gaan de sociale stijgers ergens anders heen. Het leidt ook tot een 'upgrading' van de wijk, want sociale stijgers zijn mondiger en stellen hogere eisen. Je moet daarbij wel goed letten op hun budget en hun carrière in de woningmarkt. Verder moet het een nieuw huis zijn, het liefst een eengezinswoning met een tuin. *Wessel Kloppenburg* (gemeente Almelo) concludeert dat die wensen dus niet afwijken van die van de gemiddelde Nederlander. Hij had verwacht dat de Turken meer voor hoogbouw zouden kiezen, net als de stedelingen in Turkije zelf. Het gaat bij de Turken overigens ook niet om een homogene groep. Daaronder zijn niet alleen moslims, maar ook christenen uit Armenië.

Han Reimerink (gemeente Almelo) vraagt of er soms sprake is van miscommunicatie tussen de beleidsmakers en de allochtonen. Is er nog te weinig bekend over hun woonwensen? Beleidsmakers steken vooral hun energie in taal, werkgelegenheid, achterstanden etc., terwijl allochtonen zelf een ander, meer cultureel lijstje hebben. *Joke van der Zwaard* denkt dat het te maken heeft met beeldvorming, je moet beide doen. Bij de allochtonen zijn de ambities soms hoger dan bij autochtonen.

Bovendien hebben ze specifieke culturele verlangens, bijvoorbeeld op het gebied van winkels en religieuze voorzieningen. Er zijn ook belangrijke onderlinge verschillen. De levendigheid van de wijk is bijvoorbeeld vooral van belang voor kinderen en volwassenen zonder werk. De wijk Deppenbroek in Enschede vindt ze daarom een slecht voorbeeld. Voor de oudere Nederlandse bewoners (veel alleenstaande vrouwen) is dat een hele saaie wijk geworden. *Jeltje van den Berg* vindt dat je ook goed moet kijken naar de voorzieningen in VINEX-wijken (die worden anders te saai). *Lia Karsten* (adviesbureau Karsten) voegt hier nog aan toe dat dit niet betekent dat er een zwakke sociale infrastructuur in de VINEX-wijken is.

Dick Buursink vraagt of er onder de migranten ook voorbeelden zijn van particulier opdrachtgeverschap. Volgens *Joke van der Zwaard* hebben ze daarvoor te weinig tijd. Ze kopen ook weinig cascowoningen, wel wordt er flink verbouwd, gaat bijvoorbeeld de hele keuken eruit of worden de tegels in de hal vervangen, omdat men die te armoedig en goedkoop vindt. Want een koophuis is ook status. Particulier opdrachtgeverschap is er wel bij oriëntaalse woningbouwprojecten in Rotterdam, maar daar gaan juist Nederlanders wonen. Vergelijkbare voorbeelden zie je in Lombok, een wijk in Utrecht, dat een (witte) middenklassewijk wordt, en de wijk Transvaal in Den Haag dat een Engelse buurt kent, waar alleen Hindoestanen wonen. Ze vindt allochtonen niet kritischer dan autochtonen, wel vindt ze allochtonen ambitieuzer dan bepaalde groepen Nederlanders. Een voorbeeld zijn de Friezen waarvan de kinderen niet verder hoeven te komen, terwijl immigranten juist vooruit willen komen. Een rol speelt ook hun slechte onderwijservaringen in Nederland. Daarom hebben ze grote stappen moeten nemen. Dat moet hun kinderen niet overkomen.

Jeltje van den Berg vraagt of het schaalverschil tussen Rotterdam en de steden hier in Twente leidt tot meer of juist minder levendigheid. *Joke van der Zwaard* vindt dat je daarvoor zelf moet onderzoeken wie er in het centrum van een stad zijn. Wel kan ze zeggen dat het centrum van Rotterdam vooral wordt gewaardeerd door migranten, Amsterdam door toeristen en Utrecht door studenten. Ook de markt is voor hen een reden om te blijven, omdat het voor hen een ontmoetingsplek is. Is dat ook zo in Almelo en Enschede? Het verhaal over de hypotheek en islam (dat één van de aanwezigen mist) is ze niet zo sterk tegengekomen in haar onderzoek. Wel het fiasco met het groene sparen/beleggen waarvan veel Turken de dupe zijn geworden. Misschien speelt het onderwerp meer voor de Marokkanen. Han Reimerink zegt dat er 15 tot 20 jaar geleden een dip was in het Nederlands van de migranten. Is die dip er nog? *Joke van der Zwaard* antwoordt dat de thuistaal zeker bij de Turken nog het Turks is, maar als je daarmee rekening houdt kun je dat best inhalen. Tweetaligheid is juist mooi. Het biedt later meer toekomstmogelijkheden. Daar is niet iedereen van de aanwezigen het mee eens, omdat het leidt tot (niet meer in te halen) achterstanden.

Iemand stelt de vraag of de sociale stijgers ook interesse hebben voor appartementen. *Joke van der Zwaard* zegt dat dit wel een optie is voor de jongere broers en zusters, als hun eerste woning. Er is veel leegstand onder de appartementen, omdat er voorkeur bestaat voor eengezinswoningen en voor

kopen (ze verdienen namelijk al snel teveel voor de sociale woningbouw). Een andere aanwezige constateert dat het vernieuwingsbeleid is gebaseerd op differentiatie en daarom een bedreiging kan vormen voor de autochtonen. Kunnen de projecten ook de wijk voor deze bewoners 'upgraden'? *Joke van der Zwaard* denkt dat vertrouwdheid tussen nieuwe en oude bewoners van verschillende bevolkingsgroepen vooral tot stand moeten komen doordat zij elkaar vanzelfsprekend tegenkomen op plekken waar ze iets te zoeken hebben: een goede school, een aantrekkelijk fitnesscentrum, een mooie speelplaats. Door die vluchtige contacten gaan ze elkaar herkennen en weten ze ook beter hoe ze elkaar sociaal moeten inschatten. De vrouw met hoofddoek wordt dan de moeder van Yasmina, het klasgenootje van mijn dochter. Verder is het afhankelijk van de wijze van herstructurering (fijnmazig of grof).

Nico Groenendijk rond de discussie af met een aantal dingen om mee te nemen voor de pauze:

- in Twente is geen goed beeld van de sociale stijgers onder de migranten;
- het gaat om een ambitieuze groep, die kritisch is op de voorzieningen;
- we moeten het beleid inzetten op de mogelijkheden, niet op de achterstanden.

5) Presentatie door dr. Lia Karsten (adviesbureau Karsten /Universiteit van Amsterdam)

Lia Karsten houdt een presentatie over de stedelijk georiënteerde gezinnen onder de middengroepen. Er is veel overlap tussen de sociale stijgers en de middengroepen (MBO+). Toch is het verstandig om apart aandacht te besteden aan de gezinnen. Het idee van het aantrekken van middengroepen is wel geland, maar het aantrekken van geslaagde gezinnen laat een ander plaatje zien. Dat is een moeilijker groep, omdat veel steden koopappartementen hebben en deze groep moeilijk is vast te houden als ze kinderen krijgen. Hetzelfde geldt voor het aantrekken van gezinnen. Hierover is een specifiek rapport geschreven voor het ministerie van VROM, dat ook op de site van VROM te downloaden is. Het is gericht op de Randstad, dus het is nog maar de vraag of de resultaten van het onderzoek ook hier in Twente (Almelo) gelden.

Als je kijkt naar het gezin en het stedelijk discours dan zie je een *spanningsveld*. Dat komt ook door de grote suburbanisatie en de aantrekkelijkheid van de stad voor gezinnen zonder kinderen. De gezinnen en de stad zijn in de loop van de tijd uit elkaar gegroeid. Dat zie je ook als je kijkt naar de 'streefbeelden' van een stad. Steden afficheren zich graag als een 'uit' stad (met festivals, bioscopen en een nieuwe schouwburg), als een creatieve stad (met het Florida-beeld van een jonge, dynamische goed opgeleide bevolking) en als een emancipatiemachine (ook Amsterdam heeft slechte lijstjes, met weinig aandacht voor gezinnen). De stad als emancipatiemachine heeft tot gevolg dat er wel sociale stijging is, maar de volgende fase (het 'settelen') ontbreekt en de oude groep weer plaats moet maken voor een nieuwe groep ('up and out').

Het spanningsveld tussen de stad en het gezin is eigenlijk raar vanuit het verleden. Gezinnen hebben altijd in de stad gewoond. In de jaren vijftig woonden alleen maar gezinnen in de stad, dat veranderde in de jaren zestig door de suburbanisatie. In die tijd was er geen aandacht in het beleid voor gezinnen, maar dat is veranderd een aantal ontwikkelingen. Het beleid is in gang gezet door de komst van de migranten gezinnen. Een tweede ontwikkeling zijn de tweeverdienende gezinnen. Dat is de dominante situatie. Het combinatiehuishouden leidt tot allerlei tijd-ruimtelijke verknoppingen met de stad (in de file of een moeilijke carrière) en een nieuwe belangstelling voor het stedelijk wonen. Verder is een belangrijke ontwikkeling de toegenomen differentiatie in woonwensen, omdat er verschillende soorten huishoudens zijn (veel jonge, dynamische huishoudens). Het beleid moet oog hebben voor deze differentiatie en ook voor de gezinscomponent daarbinnen.

Naast haar aantrekkingskracht levert de stad ook twijfels op voor de (kritische) middengroepen. Het buitenspelen vinden ze belangrijk, dat zit in de genen van de Nederlanders en de nieuwkomers. Ook een goede school vinden ze belangrijk. De middengroepen zijn zekerder van hun status dan de sociale stijgers. Ze beoordelen scholen (net als het woonmilieu) op hun gemengde karakter, maar het aantal witte kinderen moet wel groter zijn dan het aantal zwarte kinderen. Dat gemengde karakter is onderdeel van het idee van een 'goede school'. Een school in de Rotterdamse wijk Stadstuinen heeft zelfs een beleid dat 60% van de kinderen wit moet zijn en 40% zwart. Daarnaast zijn belangrijk de status en de locatie van de woning evenals vertrouwen (afspraken met gemeentelijke diensten) en controle (wat kun je zelf doen?). Wanneer iemand als enige in Rotterdam achterblijft, dan krijgt hij vaak de vraag 'waarom zit je hier nog?'. Op die vraag moet je een goed antwoord hebben.

Wat heeft de stad aan deze 'nieuwe lastige' groep? In de eerste plaats is er een 'markt'. Gezinnen zijn geïnteresseerd in stedelijk wonen. Bij wonen hoort ook verantwoordelijkheid, dat is een ander soort verantwoordelijkheid dan de verantwoordelijkheid die hoort bij alleen werken of uitgaan. Gezinnen bieden verder sociale netwerken en de continuïteit die belangrijk zijn voor steden. Het gaat ook om voorzieningen en draagvlak, want gezinnen genereren meer koopkracht. Gezinnen leveren ook het vrouwelijk potentieel door de combinatie moederschap en werken (kan door het gebruik van de fiets), dat sociale stijgers niet kunnen leveren. De wortels en herinneringen van de nieuwe bewoners aan de stad (verhalen over vroeger, bijvoorbeeld de verhalen van de auteur Kees van Beijnum over de Zeedijk) voeden ook een leuk imago van de stad.

Welke aanpak moet je daarbij kiezen? Je moet niet overdrijven, omdat niet elke gezin stedelijk geïnteresseerd is. Vooral gezinnen met beroepen in de sociaal-culturele disciplines zijn in de stad geïnteresseerd, de interesse van mensen met beroepen in technische disciplines is meer suburbaan. Je moet je vooral richten op het vasthouden van gezinnen en niet op het aantrekken van gezinnen, want als gezinnen eenmaal weg zijn uit de stad komen ze niet gauw meer terug. Je moet je richten op gunstige locaties en dus wijken en straten selecteren. Je hebt nieuwe concepten van stedelijkheid nodig, moet stedelijkheid op een andere manier benaderen.

Een voorbeeld van zo'n concept is 'stedelijkheid in de luwte'. Dat concept heeft twee dimensies die moeilijk uit elkaar zijn te houden. De eerste dimensie is fysiek: verkeersluw, groene uitstraling, speelruimte/ verblijfsruimte/ brede stoep. Juist in de grote steden kun je rustige plekken vinden (achter de snelweg of bij een singel), maar die luwte moet wel ondersteund worden. De speelruimte kan ook direct bij huis zijn, via een gemeenschappelijke tuin, een dakterras of door een stoep erbij te trekken (zo krijg je controle op de overgang tussen privé en openbaar). De stedelijkheid in de luwte is niet suburbaan, maar wat moet je de gezinnen dan aanbieden? Ze zoeken niet de hectiek van het centrum van Rotterdam, maar ze willen daar wel vlakbij wonen. De tweede dimensie is sociaal: er moet een zekere massa zijn (netwerken, straat en school) in een diverse omgeving. De gezinnen moeten zichzelf kunnen spiegelen aan andere gezinnen (wel in een diverse omgeving), een gezin alleen overleeft niet in de grote stad. Je hebt andere gezinnen nodig voor de sociale contacten, voor praktische ondersteuning en herkenning. Lia Karsten illustreert dit concept van stedelijkheid aan de hand van een aantal foto's.

De uitdaging is om het spanningsveld tussen gezin en stad te overstijgen. Dat kan door verbindingen te maken tussen privé en openbaar. Je moet geen achterstandsbenadering kiezen. Uitgangspunt moet zijn de 'civil society': het gaat om mensen die zelf wat kunnen en die dat ook kunnen organiseren, met ondersteuning van de gemeente (bijvoorbeeld voor een geschikte stoep). Bij de communicatie over nieuwe woningprojecten moet duidelijk worden gezegd dat die woningen ook voor gezinnen zijn bedoeld. Je moet je meer richten op deze groep. Haar vraag aan de zaal voor de discussie is hoe groot deze uitdaging hier in de provincie Overijssel is.

6) Discussie naar aanleiding van de presentatie door dr. Lia Karsten

Dick Buursink wil een vraag stellen over de voorzieningen. Een probleem in Overijssel is dat er onvoldoende arbeidskrachten zijn. Dat is een bepalende factor voor het blijven of zich vestigen van bedrijven. In verband met te verwachten krimp van de bevolking is het een opgave om de arbeidsreserve op peil te houden. Dat kan door de stad te 'branden' via het imago en het voorzieningenniveau. Wat zijn daarvoor de bepalende zaken? Als gedeputeerde van de provincie Overijssel heeft hij cultuur in zijn portefeuille. Hij vreest een 'braindrain' door een gebrek aan vermaaksmogelijkheden en culturele voorzieningen in de provincie. Kun je dat beïnvloeden? *Lia Karsten* noemt drie factoren die je kunt beïnvloeden. In de eerste plaats het woonmilieu, dat is primair. Maak daarbij ook werk van de combinatie tijd-ruimte. In de tweede plaats is voor de stadsmens cultuur heel belangrijk (film, opera). In de derde plaats moet het gaan om diversiteit, met verschillende functies. Mensen die al in de Randstad werken, zullen ook voor het wonen in die richting opschuiven. Er is ook een omgekeerde trend, waarbij mensen uit de Randstad naar rustiger gebieden trekken. Dat bedrijven verhuizen naar de arbeidskrachten is maar gedeeltelijk waar volgens Lia Karsten. Vooral de nabijheid van de werkplek is belang-

rijk. Ze nuanceert de stelling van Dick Buursink dat ondernemers zonder arbeidskrachten hun bedrijf moeten verplaatsen. Aandacht voor de huishoudens (gezinnen) en het woonmilieu blijven belangrijk om werkgelegenheid in Twente te behouden

Het woonklimaat is in Twente niet aantrekkelijk genoeg volgens *Lia Karsten*. Dat geldt niet voor de gezinnen die wonen en werk combineren, maar wel voor de andere groep die er nog is (bijvoorbeeld de studenten). Het is gemakkelijker deze groep vast te houden dan een nieuwe groep aan te trekken. Daarvoor is wel aandacht voor gezinswonen nodig. *Nico Groenendijk* wijst erop dat er ook veel interstedelijk verkeer is binnen Twente: van de arbeidplaatsen in Almelo wordt 60% vervuld door mensen uit de regio. Het is volgens *Lia Karsten* belangrijk om uit te zoeken wie dat zijn en hoe we deze groep het beste kunnen bedienen. *Han Reimerink* vindt dat de mobiliteit in het verleden sterk is gepromoot, maar het is volgens hem ook mogelijk om mensen uit de Randstad naar Twente te trekken op basis van het principe 'waar het brood is, daar is je bakker'. *Jeltje van den Berg* vraagt of een dergelijke promotie voor Twente werkt. *Han Reimerink* zegt dat het een zaak is van lange adem. *Lia Karsten* antwoordt dat de kwaliteit van wonen en werken voor mensen op de hoek ligt. Het lokale is prettig voor mensen, ook al heeft lokaal vaak een negatief imago. Het belang van de lokale kwaliteit voor het dagelijkse leven zou je beter moeten communiceren. *Dick Buursink* wijst erop dat de kwaliteit van belangrijke instellingen in de regio (Universiteit Twente, Saxion Hogeschool en zorginstellingen) in het geding is door het tekort aan gekwalificeerde arbeidskrachten. Die kwaliteit wordt in de regio Twente meer bedreigd dan in de omgeving van Zwolle en Deventer. Daarom heb je verlokkelijk woonklimaat nodig. Dat moet je volgens *Lia Karsten* dan wel breder trekken dan een vacature en een baan voor de partner.

Nico Groenendijk vraagt of het idee van luwte herkenbaar is. De Twentse steden zijn per definitie luw in vergelijking met de Randstad al kun je ook daar volgens *Joke van der Zwaard* wel hetzelfde soort verschijnsel zien in buurtjes. *Lia Karsten* vraagt of er in Almelo een trek uit de stad is. Er is meer sprake van een trek naar andere wijken, omdat Almelo ook veel eens gezinswoningen heeft in de stads-wijken. Er zijn duidelijk twee groepen in Almelo: mensen die in het Noorden en mensen die in het Zuiden wonen. In Hengelo heb je hetzelfde, maar in Enschede heb je dat onderscheid minder. *Dhr. Harmsen* (gemeente Deventer) vraagt of niet teveel partijen inzetten op dezelfde doelgroep. Is er niet teveel concurrentie tussen de steden? Hij heeft het beeld van Twente dat zowel de stedelijke als landelijke gemeenten zich richten op gezinnen. *Lia Karsten* vindt niet dat er in de Randstad teveel concurrentie is, Amsterdam richt zich bijvoorbeeld specifiek op jonge huishoudens. In de gemeente Enschede zijn veel jongeren. Jongeren trekken naar de stad, waardoor de dorpen leeg lopen (hebben te weinig woningen voor starters), wat ten koste gaat van de voorzieningen. Ze trekken pas later terug naar de dorpen.

7) Afsluiting door dagvoorzitter prof. Nico Groenendijk

Nico Groenendijk concludeert dat er verschillen zijn tussen de Randstad en Overijssel. De overeenkomst is dat gezinnen dingen moeten combineren op een relatief beperkte ruimtelijke schaal. Hij bedankt de beide inleiders.